

не само када је реч о послератном роману-првенцу већ и када је у питању читав опус Милоша Црњанског. Поред тога, увиди у текстовима који су сабрани у зборнику *Дневник о Чарнојевићу 1921–2021*. могу и треба да подстакну нова тумачења овог романа.

Симонида ЛОНЧАР
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
Основне студије
simonida.loncar26@gmail.com

СУДБИНА И АСПЕКТИ

Ко је био Иво Андрић, прир. Жанета Ђукић Перишић, Академска књига, Нови Сад 2023

Жанета Ђукић Перишић огласила се први пут 1992. године аналитичком студијом *Кавалер светиој духа*, тумачећи циклус прича Иве Андрића о Томи Галусу. Да је реч о научници која поседује и минуциозни приређивачки дар, читалац се могао уверити најпре 1994. године, када је приредила недовршени роман Иве Андрића *На сунчаној сирани*, након чега су уследиле нове приређене књиге, међу осталима и *Предел и сиваза* (2000), Андрићева путописна проза, *Анђео иза оћедала*, љубавна писма светских писаца (2001), као и студија *На њочетку свих сиваза: Андрић и Вишеград* (2015). Летимични преглед дела библиографије Жанете Ђукић Перишић довољно сугестивно говори о ауторкином студиозном приступу и вештини да значајне синтетичке увиде предочи читаоцу на јасно систематизован и прегледан начин.

Књижевна историчарка чији се безмало читав радни век конституисао око Андрића као упоришне тачке, умногоме као по завету, изнова се враћа једином југословенском и српском нобеловцу, сваки пут чинећи то научно зналачки са несмањеном истраживачком страшћу. Последњи значајан књижевни догађај те врсте јесте и њена књига *Небо над Београдом: Андрић и њресџоница* (2022), која је, према речима Горане Раичевић, „драгоцен допринос како науци о књижевности, тако и културној историји Београда и српског народа у целини”. О 120. годишњици пишчевог рођења, студијом *Писац и прича: сиваралачка биографија Иве Андрића* (у издању Академске књиге, 2012. овенчана наградом „Исидора Секулић”), Жанета Ђукић Перишић – несумњиво један од најистанчанијих истраживача овог писца – подарила је књижевној историји портрет најрепрезентативнијег балканског интелектуалца 20. века. Императив ове студије

било је јасније сагледавање моста по коме се Андрић кретао између стварности и уметности.

Више од деценије након, несумњиво, до данас једине најсвеобухватније студије посвећене животопису и литерарном свету Иве Андрића ауторка поново жели да (по)каже „ко је био Иво Андрић”. Служећи се широком властитом ерудицијом и Андрићем самим у студији из 2012. године ауторка је размотрила природу интерпретативних нити истаканих између пишчеве биографије и библиографије. Но, 2023. године док приређује књигу *Ко је био Иво Андрић* Ђукић Перишић бива заинтересована за најнепосредније нити које су повезивале Андрића са *сјазама, лицима и њрегелима*.

„Човек је човек и по томе што мора да живи свој живот међу људима”, речи су Слободана Селенића, а иста мисао долази и нама док читамо књигу коју је приредила Жанета Ђукић Перишић. Реч је о штиву које настоји да пред читаоца постави слику Иве Андрића, какву су из непосредног суживота и контакта, сваки за себе, формирали неки од његових савременика – личности обележене различитим животописима, уметничким сензибилитетима и идеолошким опредељењима.

Са страница ове књиге проговара четрдесет и једно име са којим је Андрић делио време и простор – од аустроугарског казамата у младости, преко југословенских ширина у зрелим годинама, све до времена проведеног под београдским небом у најпознијим годинама. Држећи се начелне хронологије по редоследу појављивања личности у пишчевом животу, приређивачица под окриљем *неујитне* реченице „Ко је био Иво Андрић” на једном месту саставља оно што је до сад било, некако у исти мах и уредно и неуредно, растављено унутар књига и часописа између Сарајева, Загреба и Београда. Књигу отвара текст Миће Бранисављевића, Андрићевог друга из основне школе који говори о заједничком детињству, местима и збивањима који беху „на почетку свих стаза”, а затвара је сећање Ериха Коша на последње дане Иве Андрића. Између ова два сећања, по времену присуства у пишчевом животу двојице удаљених људи, пред читаоцем се отвара читава плејада лица од којих су многи протагонисти значајних уметничких и политичких догађаја у социјалистичкој Југославији. Непристрасност и идејна доследност Жанете Ђукић Перишић препознаје се у том наративном плуралитету приређених лица и гласова.

Интересантан је увид у савете које, у писмима, Милош Црњански упућује свом пријатељу (уз молбу да их овај никад не исприча Види), као и његова жалост када се Андрићевом смрћу прекине ово вишедеценијско пријатељство. Једнако искрено је и сећање Меше Селимовића на свог старијег пријатеља. Иако несагласан са повученим Андрићем око питања треба ли писац да гласно казује своје мишљење, то не одузима на топлини и срдачности којом писац *Тврђаве* казује своје успомене на

сусрете и разговоре са Ивом Андрићем. О тихој природи и навикама свог пријатеља говорио је Зуко Џумхур – човек коме је писац пришапнуо информацију о месту где је морала бити Проклета авлија, док се Десанка Максимовић присећала прилике у којој је *На Дрини ћуџија* заменила петла. Када на једном месту има увид у сећања пишчевих, како би Киш рекао, часних људи и поузданих сведока: Лепосаве Беле Павловић, Вере Стојић, Војислава Станића, те сведочанства Бранка Ћопића и Томе Курзовића и многих других, с једне, односно, дневничка промишљања Бранка Лазаревића и херменеутичке белешке Милована Ћиласа о *Знаковима њоред џуџа*, с друге стране, у читаоцу се генерише запитаност и „о томе колико наша уверења о другима откривају друге, а колико нас саме” (Горана Раичевић).

Говорећи о овој књизи не губимо из вида ни чињеницу да Иво Андрић није занемарен у научној и културној јавности, до те мере да су детаљи из његовог живота постали општа места или стециште до крајности поједностављених схватања; попут оног о Андрићевом ћутању или „опортунизму” у односу према властима комунистичке Југославије. Због тога, још једна особеност књиге *Ко је био Иво Андрић* јесте у пружању широког простора за могућност реконструкције друштвено-политичке атмосфере, унутар које су се одвијали пишчеви живот и прикљученија, предочене из визуре његових савременика. Поједине људске особине које су, у међувремену, постале синоним за Андрићеву личност, посредством ове књиге, сагледавају се шире и промишљеније. Из интеракције коју је остваривао са савременицима могуће је јасније спознати Андрићеву доследност властитим начелима оличеним у мирном промишљању и разумевању стварности. На непосредно људске, па и комичне моменте читалац ће наћи у пишчевим сусретима са људима из народа; поменимо само случај са претакањем меда. Андрић, некадашњи затвореник, заувек је остао инфициран страхом од речи. Могуће да је *сћрах* реч за којом би неко посегао при одговору на питање због чега је писац вратио Радовану Зоговићу кључ од новог стана који му је претходно тражио. О томе како се Андрић са урођеном отменошћу носио са мирнодопским страховима можда најубедљивије сведоче записи истакнутих комуниста, од којих ће неки неславно окончавати властите идеолошке каријере. Док су га неки видели као човека са маском, неки су задавали себи задатак да морају да одгонетну природу његове личности или су пак настојали да вођени једино читалачким компетенцијама понешто замере *Травничкој хроници*. Ипак, искази људи са којима је Андрић склопио прећутни „пакт о ненападању” синтетишу једну тачну мисао – Андрић је био потребнији комунистима, него они њему. Напоследку, читалац остаје *још једном* запитан: Да ли нам увек то што смо били непосредни сведоци епохалних догађаја помаже и да их схватимо?

„Не заборавите да је љубав нешто бистро и течно што се пије лагано и дуго”, написао је Милош Црњански у једном од писама Марку Ристићу. Чини се да је баш ова реченица најјезгровитији опис (или бар ваљан почетак описа) релације између Иве Андрића и Милице Бабић-Јовановић. Премда лик Милице Бабић налазимо у исказима неколицине личности, најсрдачнија сећања на њу неговала је кћи њене сестре – Милица Зајцев. Како је тад била девојчица, успомене на теча Ненада, „ћоћу” Милицу, „чика Иву” и почетак њиховог заједничког живота, садрже у себи и нешто од оне дечије визуре са којом догађаји из детињства и ране младости остају скопчани заувек. Једно од таквих сећања је оно на „тајанственог господина“ који је долазио код Бабића и наглас читао оно за шта ће касније Милица Зајцев сазнати да је рукопис романа *На Дрини ћурија*. Складном и мирном брачном животу супружника сведочила је Милица Зајцев, а најдирљивија слика за њу јесу сузе које се сливају низ Андрићеве образе након повратка са супругине сахране. Ко му је омиљени комичар уз кога се опуштао, у којој песми Лепе Лукић је Андрић нашао нарочиту мисаоност, а који аутомобил му се допадао – читалац ће сазнати суочен са сликама из комшијског живота које доноси сликар Дишко Марић, Андрићев комшија са првог спрата. Злата вредног Андрићевог упутства – шта чинити и шта рећи дародавцу ако књига добијена на поклон не заслужује читање или похвални коментар – присетио се Милош Јевтић.

Лепота ове књиге у томе је што *људи љоворе*. Пишчев се лик постепено васпоставља из најинтимнијих белешки познаника, од личних дневничких записа, преко мемоара и анегдота до посмртних слова. Нит волфрама, на чијој средини је Андрић, ужарена је – са обе стране – интимним записима пишчевих савременика и пажњом данашњег читаоца. Приређивачица је овде као оно „сумњиво лице, маскиран човек у сумраку”, коме се глас чује само у малобројним, али информативним фуснотама и белешкама о ауторима текстова на крају књиге. Хајдегер је рекао да се сваки човек рађа као многи људи, а умире као један и потом се запитао која биографија може да забележи тај прелаз из мноштва у самоћу. Делећи Хајдегерову несигурност, верујемо да се наречени прелаз може довољно уверљиво ишчитати из исказа савременика. Овако промишљено систематизовано штиво пружа увид у генезу Андрићевог узглобљења у властиту савременост, али и осветљава сложени преплет и напетости између личног и колективног, биографије и поетике, немира и мира. Свака од ових бинарних опозиција преломила се у Андрићевој личности.

Дело нобеловца обасјано је оним искуствима којима је била замрачивана судбина већине оновремених Европљана. Премда провејавају приче о настанку многих наслова, књига *Ко је био Иво Андрић* нема за предмет књижевноуметнички опус Иве Андрића већ пружа портрет интелектуалца чије се деловање одвијало унутар, једновремено, *локално*

идеолошки неподељене и *глобално* дубоко поларизоване слике света. Не заборављајући да је Радован Поповић приредио *Казивања о Андрићу: усйомене савременика* 1976. године, сасвим смо уверени да светска и наша свакодневица значајно доприноси целисходности књиге коју је приредила Жанета Ђукић Перишић.

Да су истакнути појединци наше културе уједно и крупни, стабилни оријентри које тражимо како не бисмо сасвим залутали и у лутањима потонули, шапуће нам ова књига. Због тога и данас, безмало пола века од Андрићеве смрти, када се чини да је на снази нека дубља, *ајсурднија* нијанса истог принципа локално-глобалних деоба, тренутак је да се пред мислећег појединца изнова кристалише мисао о томе *ко је био Иво Андрић*. О томе се питању, сизифовски, мора промишљати.

Мср Милан РАДОИЧИЋ
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Докторске студије
milanradoicic2816@gmail.com

У ЗНАКУ ГРАНИЦЕ

Драган Хамовић, *Измешћеник*, Прометеј, Нови Сад 2023

Да поезија није „*сјонћани* излив снажних осећања”, како ју је пре више од двеста година формулисао Вилијам Вордсворт, знали су и сами романтичари. То би се, упркос сваком предубеђењу или увреженоме мишљењу о њима, на више начина могло потврдити, чак и без позивања на текст који је развејао сваку (па и романтичарску) илузију о ирационалном карактеру стваралачког поступка – на „Филозофију композиције” Е. А. Поа. Писање поезије, поготово када је добро и право, озбиљан је и надасве строг чин. Засновано је на најделикатнијем раду *на* језику и у језику, те стога неумитно изискује непопустљивост и оштрину; понајвише према себи, тачније ономе ко тај чин врши. Према томе, песници су, или би барем требало да буду, озбиљни и строги људи, који се брижљиво односе према властитим креацијама и који су одиста мало шта спремни да препусте случају. Узвишени тренуци инспирације баш ништа немају с тим.

Књига изабраних и нових песама Драгана Хамовића *Измешћеник* довољно добро илуструје срећан и неизоставан удео церебралности у поетскоме акту. Већ у начину на који је она композиционо устројена очигују се прилежност и тежња ка непрестаном усавршавању. Читаочеву пажњу плени белешка с краја збирке, која га обавештава да